

О. О. Попельницька *

ЛИСТИ АРХЕОЛОГА В. Є. КОЗЛОВСЬКОЇ ДО КРАЄЗНАВЦЯ С. Л. ДРОЗДОВА (за матеріалами архіву Національного музею історії України)

Епістолярна спадщина українських істориків та археологів 1920—1930 рр. є важливим джерелом дослідження становлення гуманітарних галузей вітчизняної науки. Листи археолога В. Є. Козловської до краєзнавця та музейного діяча С. Л. Дроздова, що зберігаються у архіві Національного музею історії України є невеликим фрагментом архіву В. Є. Козловської, більша частина якого нині перебуває за межами України або розпорошена по фондах українських архівних установ і досі комплексно не введена до наукового обігу.

Ключові слова: В. Є. Козловська, С. Л. Дроздов, Національний музей історії України, археологія, архіви.

В архіві Національного музею історії України (далі — НМІУ) у фонді 4 (К. В. Болсуновський) зберігаються особисті документи відомого краєзнавця та музейного діяча Степана Леонтійовича Дроздова. У складі цього документального зібрання (у справі під назвою «Листи К. В. Болсуновського до С. Л. Дроздова. 1916—1926») наявні п'ять¹ листів Валерії Євгеніївни Козловської за 1916—1929 рр. Це листування є невеликим збереженим фрагментом архіву відомої дослідниці археологічних пам'яток України, досі не введеним до наукового обігу.

На сьогодні більша частина архіву В. Є. Козловської перебуває за межами України — в Архіві-бібліотеці УВАН у м. Нью-Йорк (Пав-

лова 2007, с. 79, 81). Окремі листи В. Є. Козловської, на які посилаються її біографи — В. В. Павлова (2007, с. 81—82) та І. В. Якімова (2016, с. 167—169), знаходяться у зібраннях особистих документів П. П. Курінного, В. В. Хвойки та Д. М. Щербаківського у Науковому архіві Інституту археології НАН України. Один з листів В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова (Горькова 2012, с. 113), датований 18 червня 1918 р., зберігається в Інституті рукопису НАН України².

Кожен новий виявлений лист В. Є. Козловської має наукову цінність як джерело до її наукової та особистої біографії, у якій існує ще чимало лакун.

Адресат листів, які зберігаються в архіві НМІУ — С. Л. Дроздов (1867 — після 1933) народився на Могилівщині (нині — Республіка Білорусь) (рис. 1). З 1885 р. він працював на пошті в м. Умань на Черкащині. Переїхавши у 1892 р. до Києва і працюючи у Київській поштової конторі, С. Л. Дроздов контактував з представниками київської Старої громади, зокрема з відомим археологом В. Б. Антоновичем. У цей час С. Л. Дроздов (під псевдонім Мишковський) ввозив з-за кордону в Україну нелегальну літературу для забезпечення потреб студентських бібліотек, соціал-демократичного гуртка І. Стешенка та особисто для відомого громадського діяча і науковця С. О. Єфремова, який у 1927 р. підтвердив цей факт ([Свідчення академіка ВУАН С. О. Єфремова] 1927).

З 1900 р. С. Л. Дроздов очолював поштове відділення у Трашанському повіті Київської губернії, з 1912 р. — у м. Каневі на Черкащині.

* ПОПЕЛЬНИЦЬКА Олена Олексіївна — кандидатка історичних наук, завідувачка відділу науково-видавничої діяльності, Національний музей історії України, ORCID 0000-0002-2719-2503, elenac503@gmail.com

¹ Певно, що таких листів повинно б бути набагато більше, оскільки професійні контакти між В. Є. Козловською та С. Л. Дроздовим тривали щонайменше з 1915 р і до початку 1930-х рр. Проте, означені п'ять листів — усе, що збереглося серед особистих паперів С. Л. Дроздова, наявних у фонді 4 архіву НМІУ.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, фонд № 102 (Дроздов С. Л.), справа № 40.

Рис. 1. С. Л. Дроздов (1867—1933). Світлина 28.08.1913

Fig. 1. S. L. Drozdov (1867—1933). Photo August 28 1913

Рис. 2. В. Є. Козловська (1889—1956). Світлина 1920-х — 1930-х рр.

Fig. 2. V. E. Kozlovskaya (1889—1956). Photo of the 1920s — 1930s

З 1915 р. він знову мешкав у Києві, де у 1918 р. навчався у новоствореному Археологічному інституті.

С. Л. Дроздов мав власну археологічну колекцію, а також колекціонував нумізматику, букіністичні видання та екслібриси. До кола його знайомих належали професор київського Університету Святого Володимира В. Б. Антонович, голова Київського Товариства старожитностей і мистецтв Б. І. Ханенко, директор Київського художньо-промислового і наукового музею М. Ф. Біляшівський; археологи В. Є. Козловська, М. О. Макаренко, Д. М. Щербаківський; колекціонери старожитностей В. Є. Гезе, К. В. Болсуновський, Й. А. Хойновський та Ф. Ф. Кундеревич. У 1913 р. С. Л. Дроздов брав участь в археологічних розкопках В. М. Щербаківського поблизу с. Ліпляве (нині Канівського р-ну Черкаської обл.).

С. Л. Дроздов є автором праці «Історія Білої Церкви», низки статей з археології, нумізматики, архівознавства та історії, опублікованих у часописі Київського відділення Військово-історичного товариства, журналі «Стара монета», Працях Полтавської та Чернігівської архівних комісій. Наукові здобутки С. Л. Дроздова сприяли обранню його членом дванадцяти наукових товариств.

У роки Української революції С. Л. Дроздов був головою районного Комітету службовців поштово-телеграфних установ м. Києва, організатором та делегатом двох Всеукраїнських

з'їздів поштово-телеграфних робітників, членом Головної ради Поштово-телеграфної спілки. У 1918 р. С. Л. Дроздов переїхав до м. Біла Церква на Київщині, де до 1923 р. очолював поштово-телеграфну контору, одночасно створюючи археологічний музей при товаристві «Просвіта». У 1924 р. на основі цього музею було створено Білоцерківський окружний археологічно-етнографічний музей, який С. Л. Дроздов очолював до 1927 р. Основу цього музею склали зібрання самого С. Л. Дроздова, а також К. В. Болсуновського та П. М. Дзбановського, графів Браницьких (Життепис Степана Леонтієвича Дроздова-Мишківського 1927; Піскова 2004, с. 467; Геппенер 1928, с. 137—138).

У 1930—1932 рр. С. Л. Дроздов перебував у родичів у м. Мстиславлі (Білорусь), потім повернувся до Білої Церкви. Останнім місцем мешкання С. Л. Дроздова у 1933 р. було м. Черкаси. Його подальша доля невідома; згідно зі свідченнями невістки С. Л. Дроздова, у 1934 р. його було заарештовано (Лист М. Р. Дроздова 1990; Діденко 2004, с. 46).

Адресантом п'яти надісланих С. Л. Дроздову листів, які зберігаються в архіві НМІУ, є відома дослідниця українських археологічних пам'яток В. Є. Козловська (1889—1956) (рис. 2) — випускниця історико-філологічного відділення Київських Вищих жіночих курсів, учениця відомого археолога В. В. Хвойки, під керівництвом якого у 1909 р. вона працюва-

ла на розкопках літописного міста Білгорода (нині — с. Білгородка Києво-Святошинського р-ну). У 1915—1933 рр. В. Є. Козловська була зберігачем археологічних відділів Київського художньо-промислового і наукового музею та його правонаступника — Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка. У 1924—1933 рр. вона як член Всеукраїнського археологічного комітету Всеукраїнської академії наук досліджувала археологічні пам'ятки трипільської та черняхівської археологічних культур, доби бронзи та раннього залізного віку, пам'ятки ранніх слов'ян та киеворуського часу. У 1934 р. В. Є. Козловська очолювала сектор феодалізму в Інституті історії матеріальної культури, з 1938 р. була членом комісії з вивчення історії Києва при Інституті археології АН УРСР (Павлова 2007, с. 70—82; Якімова 2016, с. 137—141; Інститут археології, с. 167).

Найбільш ранній лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова із архіву НМІУ було написано 14 червня 1916 р. Означений лист (який на два роки «старший» за лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова із зібрання ІР НБУВ) є свідченням того, що професійні контакти С. Л. Дроздова та В. Є. Козловської тривали щонайменше з 1915 р., коли В. Є. Козловська стала зберігачем археологічного відділу Київського художньо-промислового і наукового музею, змінивши на цій посаді свого учителя В. В. Хвойку, який помер 2 листопада 1914 р. Отже, наступні чотири листи, у 1929 р. надіслані В. Є. Козловською С. Л. Дроздову, можна розглядати як обмін думками давніх знайомих і однодумців, спільним зацікавленням яких була українська археологія.

Означені чотири листи³ містять відомості про роботу експедиції Всеукраїнського археологічного комітету, яка восени 1929 р. досліджувала поселення і могильник черняхівської культури у с. Дідівщина Фастівського р-ну Київської обл. Того року Білоцерківський обласний виконавчий комітет (ОВК) виділив кошти на археологічні дослідження у регіоні. Зрештою було вирішено провести спільну експедицію Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН та Білоцерківського окружного археологічно-етнографічного музею. Крім

³ На відміну від першого, російськомовного, листа, ці листи написано українською мовою. Н. Полонська-Василенко, знайома з В. Є. Козловською з часів навчання на київських Вищих жіночих курсах, згадувала, що у березні 1917 р. «... коли я повернулася до Києва... я застала Валерію широю українкою...» (Якімова 2016, с. 135).

В. Є. Козловської, керівника експедиції, у її складі працювали науковці Білоцерківського музею Ф. М. Іванов та Я. Ф. Маслун та співробітник Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка В. А. Мазур (Козловська 1930, с. 41). У своїх листах В. Є. Козловська згадує ще двох співробітників експедиції: кресляра (або землеміра-техніка, прізвище якого у листах не зазначене) та невідомого Миколу Михайловича⁴.

У 1929 р., як свідчить опублікований звіт, очолювана В. Є. Козловською експедиція працювала у трьох населених пунктах Білоцерківщини: с. Ромашки Рокитнянського р-ну (де було закладено перевірочні розкопи, які підтвердили висновки В. В. Хвойки про заселення цієї місцевості «за доби римських впливів і пізніше за князівських часів»), с. Черпин Тетіївського р-ну (де було проведено розвідку місця випадкового виявлення фрагментів посуду трипільської культури) та с. Дідівщина Фастівського р-ну. З останнього населеного пункту з 1926 р. до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка надходили випадкові знахідки артефактів черняхівської археологічної культури. На підставі попередніх розвідок у с. Дідівщина та його околицях було визначено три

⁴ Певно, йдеться про М. М. Ткаченка (1893—1965) — історика, архівіста, учня В. Ю. Данилевича та О. С. Грушевського; наукового співробітника Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН (Юркова 2013), члена Археологічної секції при історично-філологічному відділі УАН (1921) та Всеукраїнського археологічного комітету; учасника розкопок В. Є. Козловської у м. Бориспіль та М. О. Макаренка у с. Халеп'я (1925); члена сектору феодалізму ВУАН (1933), чоловіка В. Є. Козловської (Інститут археології Національної академії наук України. 1918—2014. 2015, с. 167—169; Білокінь 1996, с. 116—131). Про одруження В. Є. Козловської з М. М. Ткаченком у листі від 30.06.1926 р. згадував М. С. Грушевський, див.: Лист Михайла Сергійовича Грушевського до Марії Сильвестрівни та [Катерини Михайлівни] Грушевських. 30 червня [1926 р. Серед, рано. м. [Київ]. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1235. Грушевські — історики та філологи, оп. 1, спр. 940, арк. 70—70зв. [Електронний ресурс]: е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО — Режим доступу: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0007782 (дата звернення: 05.06.2020). Те, що В. Є. Козловська не згадувала прізвище М. М. Ткаченка в опублікованому у 1930 р. звіті про роботу експедиції, можна пояснити тим, що у 1928 р. М. М. Ткаченко був заарештований органами ДПУ УСРР та того ж року звільнений.

місця розкопів⁵. Двома з них стали розташовані за селом (неподалік сільського кутка «Заріччя») уроч. «Дальня Панора» (розкоп I) та берег р. Ірпін з городами мешканців кутка «Заріччя» (розкоп II). Розкоп III було закладено на хуторі «Млинок».

Розкоп I було закладено у місці видобування глини, де місцеві селяни з 1926 р. знаходили археологічні артефакти, що надійшли до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка. Під час розкопок на цьому місці було виявлено новий тип поховань черняхівської культури — інгумация без посуду та поховального інвентарю. Три посудини були виявлені лише у дитячому похованні, а у жіночих похованнях були знайдені кілька намистин. Крім того, на місці зруйнованого глинищем поховання, було виявлено залізне шильце та кістяний гробінець.

Усі досліджені кістяки перебували у випроханому стані. Лише в одному жіночому похованні ноги небіжчиці були зігнені під кутом колінами догори. Серед поховань було досліджено місце розташування ритуального вогнища, на якому спалювалися жертви і звідки бралися вуглини, виявлені у різних місцях цвинтаря, що досліджувався.

У розкопі II (розвідувальній траншеї, закладеній на березі р. Ірпін на віддалі 247 м від розкопу I) було виявлено рештки зруйнованої напівземлянки із черенем печі. Серед знахідок були кістки тварин, залізні ножі, бронзова фібула та численні фрагменти керамічного посуду. В. Є. Козловська в опублікованому звіті про розкопки констатувала, що досить скромні кошти, у 1929 р. виділені на проведення експедиції, не дозволили провести більш масштабні дослідження, і висловила сподівання на продовження археологічного вивчення Білоцерківщини у 1930 р. (Козловська 1930, с. 44—47).

Доповненням до тексту опублікованого у 1930 р. звіту про розкопки служить альбом світлин, що зберігається у фонді ВУАК архіву Інституту археології Національної академії наук України⁶. Кожну світліну, розміщену на

окремому аркуші, супроводжує підпис, зроблений почерком В. Є. Козловської, яким написано і її листи. На цих світлинах, зокрема, зображені поховання, які згадує опублікований звіт: дитяче з трьома посудинами (№ 3) та жіноче із зігнутими ногами (№ 18). Також наявні світлини розкопок місця вогнища (розкоп I), череня печі (розкоп II), краєвиди місць розкопів в уроч. «Дальня Панора» та кутка «Заріччя». На світліні 9 зображено чотирьох чоловіків, які, відклавши лопати, відпочивають серед розкопу. Певно, це — члени експедиції, яких В. Є. Козловська згадує у своїх листах⁷.

З листів В. Є. Козловської стають відомі подробиці, не згадані в опублікованому звіті. Так, у листі від 14 травня 1929 р. В. Є. Козловська звертається до С. Л. Дроздова з пропозицією використати кошти, виділені на проведення археологічних студій на Білоцерківщині, на організацію спільної експедиції Всеукраїнського археологічного комітету та Білоцерківського музею. В. Є. Козловська також пропонує С. Л. Дроздову посприяти тому, щоб адміністрація музею звернулась до ВУАКу з листом про проведення такої експедиції. Певно, С. Л. Дроздов підтримав пропозицію В. Є. Козловської, оскільки у 1929 р. така експедиція відбулася.

У фонді 4 архіву НМІУ відсутні листи В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова за період з 14 травня до 22 вересня 1929 р., коли відбувалися підготовка до проведення означеної експедиції і відбувалися розкопки у с. Ромашки та Черепин. Імовірно, таке листування існувало, проте не збереглося до нашого часу, і про його зміст можна лише здогадуватись.

У трьох листах, датованих 22 вересня, 3 та 10 жовтня 1929 р., вже йде мова про перебіг та підсумки розкопок у с. Дідівщина.

Листом від 22 вересня 1929 р. В. Є. Козловська повідомляє С. Л. Дроздова, що зможе ви-

хів Інституту археології Національної академії наук України, ф. ВУАК, спр. 309/22.

⁵ Розкоп I було закладено поблизу сільського кутка «Заріччя» в уроч. «Дальня Панора» (де були досліджені поховання). Розташований неподалік розкопу I розкоп II було закладено на березі р. Ірпін (де були досліджені рештки жила). Розкоп III було закладено на хуторі Млинок поблизу с. Дідівщина.

⁶ Археологічні дослідження на Білоцерківщині 1929 р. Розкопи В. Козловської. Фотоальбом з розкопів 1 зошит; с. Дідівщина 30 фото, № 1—30 +46—48; м. Біла Церква 2 фото, № 31—32; с. Ромашки 9 фото, № 33—41; с. Черепин 4 фото, № 42—45. *Науковий ар-*

⁷ Крім означеного альбому зі світлинами, будь-яка інша польова документація (польові щоденники, креслення) у фонді ВУАК Наукового архіву Інституту археології НАН України відсутні. Можливо, така документація зберігається у інших фондах означеного архіву. Можна припустити, що ці документи були втрачені у роки Другої світової війни. Також можливо, що польова документація експедиції 1929 р. зберігалася у В. Є. Козловської, яка, за її словами, працювала над монографічним дослідженням про культуру доби римських впливів на терені України (Козловська 1930, с. 47, прим. 1).

їхати у с. Дідівщину не раніше 28 вересня⁸. Мабуть, отримавши цей лист, С. Л. Дроздов приїхав на розкопки до с. Дідівщини, де взяв участь у вивченні поховань в уроч. «Дальня Панора». Про цей візит С. Л. Дроздова В. Є. Козловська згадує у листі від 3 жовтня 1929 року.

Імовірно, що з вересня до 3 жовтня 1929 р. (коли В. Є. Козловська надіслала лист з кутка «Заріччя») на розкопі I (уроч. «Дальня Панора») тривали дослідження могильника черняхівської культури. Згадуючи про приїзд у с. Дідівщину С. Л. Дроздова, В. Є. Козловська задала й знахідку залізного ножа, що мала місце під час цього візиту. Крім того, вона інформувала С. Л. Дроздова про виявлення після його від'їзду ще двох чоловічих безінвентарних поховань доброї збереженості⁹ та повідомляла про пакування археологічних знахідок у ящики. Керівниця експедиції також звернулася до С. Л. Дроздова з проханням знайти у Білій Церкві для експедиції техніка, який би креслив плани розкопів. Імовірно, це прохання було виконане, оскільки у листі від 18 жовтня 1929 р. В. Є. Козловська повідомила про свої наміри 1 листопада приїхати до Білої Церкви за готовими кресленнями розкопів, а також інформувала про пакування вирізки череня печі¹⁰, виявленого на розкопі II у рештках житла.

Означені листи В. Є. Козловської певною мірою доповнюють інформацію офіційного звіту про розкопки у с. Дідівщина (Козловська 1930) такими побутовими подробицями, як пошуки кресляра для роботи в експедиції, добування трьох ящиків (два з яких за дорученням С. Л. Дроздова привіз візник) та цвяхів для пакування знахідок та череня печі.

З листів В. Є. Козловської стає відомо про домовленість між Білоцерківським музеєм

та ВУАКом про організацію спільної експедиції, про подробиці фінансового звітування керівника експедиції перед бухгалтерією ВУАКу тощо. Означені листи також містять інформацію про те, що кияни-учасники експедиції були особисто знайомі з С. Л. Дроздовим. Так, В. Є. Козловська в усіх листах переказує С. Л. Дроздову вітання від свого чоловіка, М. М. Ткаченка, а у листі від 3 жовтня 1929 р. — і від свого колеги В. А. Мазура.

Означені листи відомого українського археолога В. Є. Козловської певною мірою доповнюють її наукову та особисту біографію, в першу чергу, відомостями про професійні контакти з працівниками Білоцерківського музею та їхні спільні археологічні дослідження.

Пошуки в українських архівних установах листів вітчизняних археологів 1920—1930-х рр. та введення їх до наукового обігу є досить перспективним, оскільки ця епістолярна спадщина є важливим джерелом з історії становлення української академічної історичної науки, певні аспекти якої (зокрема, особистісні стосунки відомих науковців) ще чекають на окреме дослідження.

Додаток

Листи В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова Лист I (рис. 3).

«14/VI 1916 г.

Многоуважаемый

Стефанъ Леонтьевичъ!

Вашу книгу «Выводъ о по-/роско-украинскихъ и дунай-/скихъ трояновыхъ валахъ¹¹», а / также «Дневникъ Михаила / Обуховича¹²», принадлежащій / Карлу Васильевичу¹³, я нако-/нець-таки, нашла. Очень из-/виняюсь за происшедшее / недоразумѣние, но въ нёмъ вино-/вата не моя небрежность, / а кievская эвакуація¹⁴, заста-/вишая меня въ попыхахъ / положитъ и Вашу книгу / вместе / с моими въ ящики / которые у меня до сихъ поръ / не было

⁸ Можливо, це був не перший від'їзд до Києва і повернення В. Є. Козловської на розкопки у с. Дідівщина: у опублікованому звіті вона зазначала, що розкопки тривали у вересні—жовтні 1929 р. (Козловська 1930, с. 45), отже, могли розпочатися й на початку вересня.

⁹ В опублікованому у 1930 р. звіті не вказана загальна кількість виявлених поховань. У підписах до світлин (на яких зафіксовані археологічні об'єкти, у 1929 р. виявлені під час розкопок у с. Дідівщина), що зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАНУ, останнім вказано поховання 19. Серед знахідок в опублікованому звіті зазначені три невеликі посудини, намистини, кістяний гребінець, залізне шильце (можливо, саме про нього В. Є. Козловська у листі згадує як ніж) (Козловська 1930, с. 47).

¹⁰ Його було доправлено до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві (Козловська 1930, с. 47).

¹¹ Йдеться про книгу М. О. Максимовича «Вывод о пороско-украинских и дунайских трояновых валах, построенных не римским, а русским Трояном» (Київ, 1845).

¹² Йдеться про видання «Дневник Михаила Обуховича стражника Великого княжества литовского, писанный в плену в Москве с 1660 года» (Київ, 1862).

¹³ К. В. Болсуновський — відомий колекціонер, нумізмат, член наглядової ради Київського художньо-промислового і наукового музею; його багаторічне листування із С. Л. Дроздовим зберігається у ф. 4 архіву НМІУ. В. Є. Козловська могла познайомитись із К. В. Болсуновським у роки її роботи у Археологічному музеї Київських Вищих жіночих курсів, з яким співпрацював К. В. Болсуновський.

¹⁴ Евакуація Київського художньо-промислового і наукового музею у роки Першої світової війни.

время толкомъ разо-/братъ; но хорошо все то, / что хорошо кончается. Я сама / очень рада, что могу вручить / Вамъ вашу книгу в цѣло-/сти и невредимости. Поэтому / прошу Васъ зайти въ музей¹⁵ / в слѣдующее воскресенье.

Карлу Васильевичу-же / прошу передать просьбу снять / съ меня подозрѣніе въ умѣ-/ніи утаивать чужие кні-/ги. Это я очень хорошо чув-/ствовала въ его настойчи-/вых просьбахъ вернуть Вамъ / Вашу книгу.

Будьте здоровы.
Уважающая Васъ
В. Козловская».

Лист II (рис. 4).

«Київ 14/V 1929.

Вельмишановний Степане Леонтевичу!

Проф. В. Ю. Данилевич¹⁶ перека-/зав мені, що білоцерківський / окривконком асигнував Музею / білоцерківському на розкопи / 500 крб., на які Музей гадав / поскопувати якісь ходи. Біло-/церківщина мало обслі-/двана з археологічного боку і витра-/чати гроші на такий малоці-/кавий об'єкт не варто. В цьому / році від ВУАК'у будуть дослід-/ники, якім буде виданий від-/критий лист на право розкопів на Білоцерківщині. Отже, / варто було-б, щоб білоцерків-/ський Музей списався з ВУАК'ом. Речі, що їх буде видобуто розко-/нами на кошти Білоцерківського ОВК, мають бути передані до / Білоцерк. Музею.

Про цю справу знає товариш <...>-/ко, який, як що не помиляюсь, / навіть укладає зараз археоло-/гічний нарис по Білоцерків-/щині.

Тому прошу з'ясувати цю / справу і повідомити про це / мене, якомога найскоріше.

Моя адреса: Київ, В. Іст. / Музей ім. Т. Шевченка, вул. / Революції¹⁷, 29, для мене.

Всього найкращого. Мико-/ла Михайлович¹⁸ вітає вас.

В. Козловська.

Р.С. Зараз вже закінчується в ВУАК / розподіл між дослідниками польових / дослідів, тому варто якнайскоріше спи-/сатись з ВУАК'ом.

Адреса: Київ, вул. Трьохсвятительська¹⁹ 23, / Всеукраїнський Археологічний / Комітет при ВУАН».

Лист III (рис. 5).

«Київ 22/IX

Вельмишановний
Степану Леонтевичу!

¹⁵ Київський художньо-промисловий і науковий музей, де В. Є. Козловська з 1915 р. працювала зберігачем археологічного відділу.

¹⁶ Данилевич Василь Юхимович (1872—1936) — історик, археолог, нумізмат, викладач історико-філологічного відділення Київських Вищих жіночих курсів, на якому до 1915 р. навчалась В. Є. Козловська.

¹⁷ Таку назву у 1919—1934 рр. мала нинішня вул. М. Грушевського. Всеукраїнський історичний музей ім. Тараса Шевченка розташовувався у будівлі, де нині перебуває Національний художній музей України (вул. Грушевського, 6).

¹⁸ Див. прим. 1.

¹⁹ Нині — вул. Десятинна, 9.

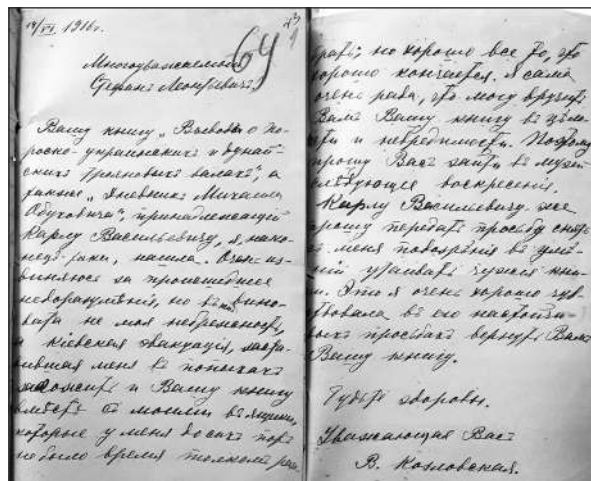

Рис. 3. Лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова від 14.06.1916

Fig. 3. Letter of V. E. Kozlovskaya to S. L. Drozdov dated June 14 1916

Гадала вибратись з Києва / числа 24, проте справа за-тримала / мене і я зможу виїхати на Ді-/дівищину не раніше 28/IX. Во-/но ніби і до речі бо сьогодні / зовсім осінній день з дощем, вох-/кий, сірий, холодний. Може / до дня від'їзду потеплішає. / Микола Михайлович просить / Вас надіслати йому останню книжку / Білоцерківського крас-/знавчого товариства, де описують / природу, річки тощо Білоцерків-/щини. Дуже прошу Вас як / цю книжку так і ті що Ви нам / подарували наложним пла-/тежем надіслати на моє ім'я / наш Музей — Київ, Всеу-країн-/ський Історичний Музей ім. Шевчен-/ка, вул. Революції, 29.

Дуже буду вдячна Вам.

Я і Микола Михайлович бажас-/мо Вам всього найкращого.

Вітайте від нас Федота Микити-/ча²⁰ та Якова Федоровича²¹.

В. Козловська.

Р.С. Сподіваюсь, що побачимось / на розкопах».

Лист IV (рис. 6).

«С. Дідищина²²,
Куток Заріччє²³
3/X 1929.

Вельмишановний
Стефану Леонтевичу!

²⁰ Ф. М. Іванов — директор Білоцерківського окружного археологічно-етнографічного музею, див.: Сквирська чоловіча гімназія. 1909—1919 [Електронний ресурс]: Сквирський академічний ліцей. Режим доступу: http://www.lyceum.in.ua/?page_id=341 (дата звернення: 29.08.2020).

²¹ Я. Ф. Маслун — науковий співробітник Білоцерківського окружного археологічно-етнографічного музею.

²² Село Фастівського р-ну Київської обл., де у 1929 р. В. Є. Козловська розкопувала поселення і могильник черняхівської археологічної культури.

²³ У листі йдеться про археологічні розкопки давнього цвинтаря в урочищі «Дальня Панора».

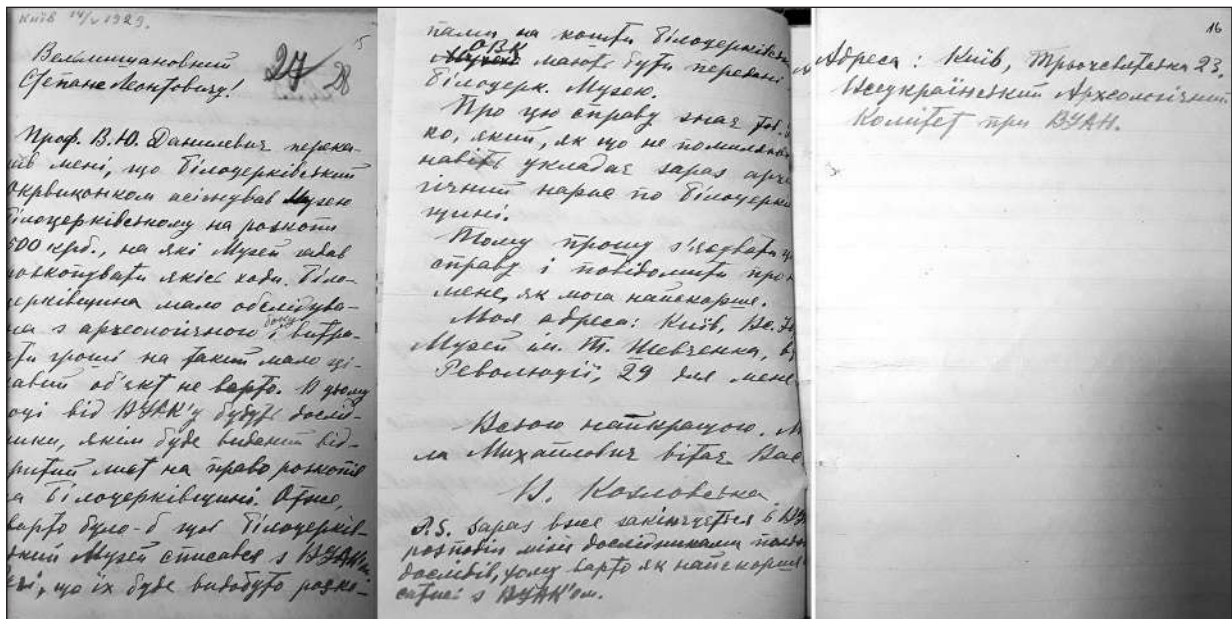

Рис. 4. Лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова від 14.05.1929
 Fig. 4. Letter of V. E. Kozlovskaya to S. L. Drozdov dated May 14 1929

Дякую щиро за ящики. Тепер / наше завдання напо-
 внити їх. Ваш / візник переказував, що Вам прийш-лось
 поклопотатись, поки / Ви їх дістали. Спасибі також /
 за цяхи. Вчора викопали ще / два похорони — чоловіки,
 зорієнто-вані на захід, руки випростані, / біля них нія-
 ких речей, а багато / норок. Гадаю, що залізний ніж, / що
 його знайшли при Вас²⁴, з од-ного з цих поховань. Кістя-
 ки / заховались чудово й я взяла оби-два повністю. Без-
 умовно це новий тип / похорон римської доби без / інвен-
 тарю. Цікаву знахідку маємо / біля цих поховань — місце
 обпале-ної землі, коло нього окремі вуг-линки²⁵. Сьогод-

ні маю розібрати / це. Взагалі кладовище цікаве, / хоча
 і речей майже нема.

Дякую також за клопоти щодо / техніка для зняття
 планів. Во-ни необхідні. Здобувати техніка / з Трилісів²⁶
 неможливо, тому / дуже прошу здобути його з / Білої — Ви
 маєте широке / знайомство і для Вас легко / це зробити.

Всього найкращого! Як <...> Ваші здобутки? Що но-
 вого у / Білоцерківському Музеї? Чи чули збирається до
 нас Федот / Микитич²⁷?

Вітаю музейників.

Микола Михайлович і Василь / Антонович²⁸ вітають
 Вас. Мико-ла Михайлович їде до Києва і / кине цього
 листа у Хвастові.

В. Козловська».

Лист V (рис. 7).

«Київ 18/10 29.

Вельмишановний
 Степан Леонтівичу!

Ще раз щиро дякую Вас за / допомогу мені під час
 моїх / розкопів у с. Дідівці. Ящики / використали оби-
 два — один / розібрали для вирізки частини череня /
 з римської оселі²⁹, другий запов-нили розкопачним мате-
 ріалом, / для чого здобули ще один ящикоч / у Дідівській
 крамниці. Розкопи / цього року вважаю за ціл-/ком вдалі
 й на той рік маю / їх закінчувати.

Зараз маю велике утруднен-ня з рахунком на 39 крб.
 на / Ваше імя. Здала фінансову / відчитність, яку рішу-
 че вимагає / у мене бухгалтерія Вс. Акад. наук, / через

ристовувалось у похоронному обряді на досліджено-
 му давньому цвинтарі.

²⁶ Село Фастівського р-ну Київської обл.

²⁷ Див. прим. 8.

²⁸ В. А. Мазур — науковий співробітник Всеукраїн-
 ського історичного музею ім. Т. Шевченка.

²⁹ Виявленого на розкопі II, закладеному на березі
 р. Ірпінь у кутку «Заріччя».

²⁴ Певно, йдеться про приїзд С. Л. Дроздова на розкоп-
 ки могильника в урочищі «Дальня Панора».

²⁵ У опублікованому звіті В. Є. Козловська визначає
 його як місце спалення жертв, вугілля з якого вико-

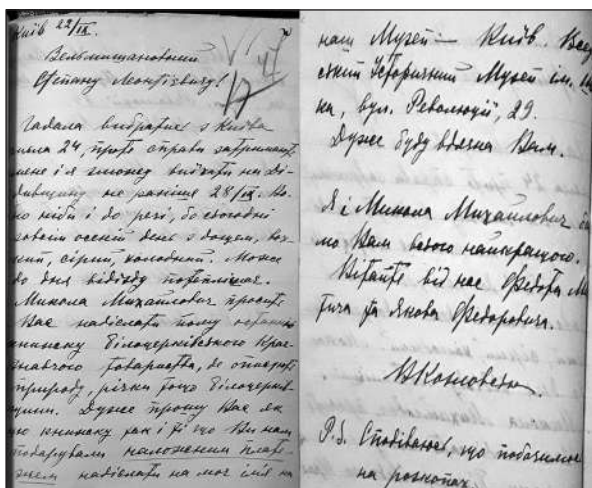

Рис. 5. Лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова від
 22.09.[1929]

Fig. 5. Letter from V. E. Kozlovskaya to S. L. Drozdov
 dated September 22 1929

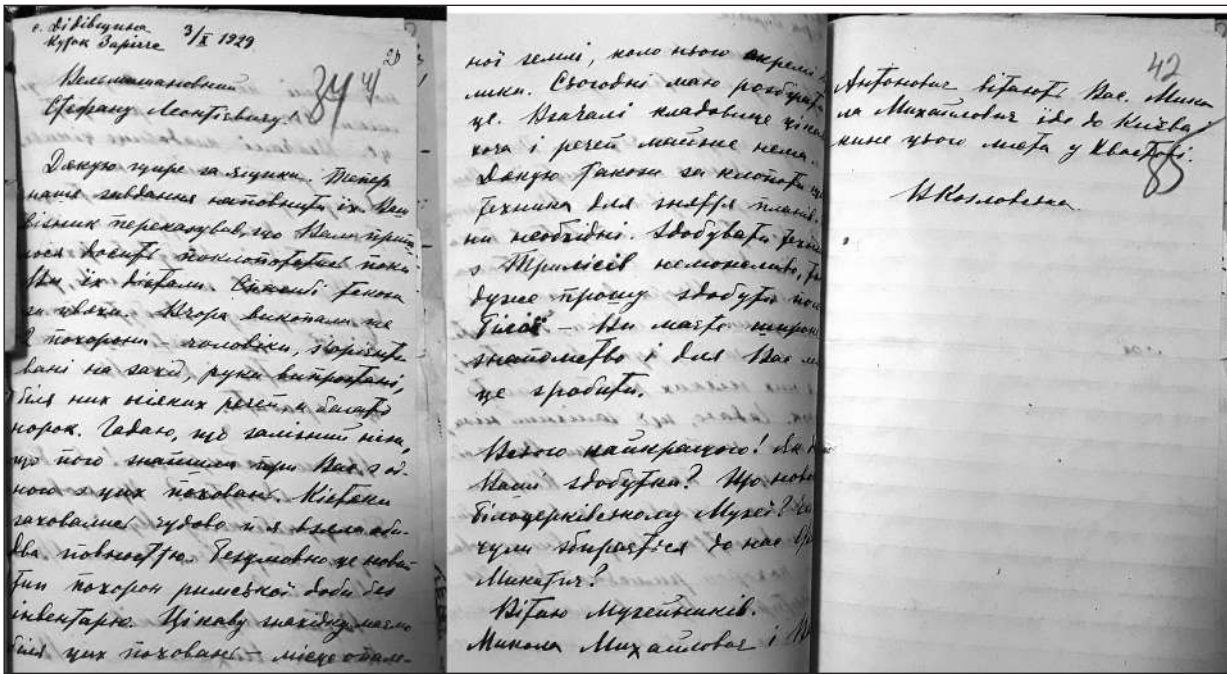

Рис. 6. Лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова від 03.10.1929
 Fig. 6. Letter of V. E. Kozlovskaya to S. L. Drozdov dated October 03 1929

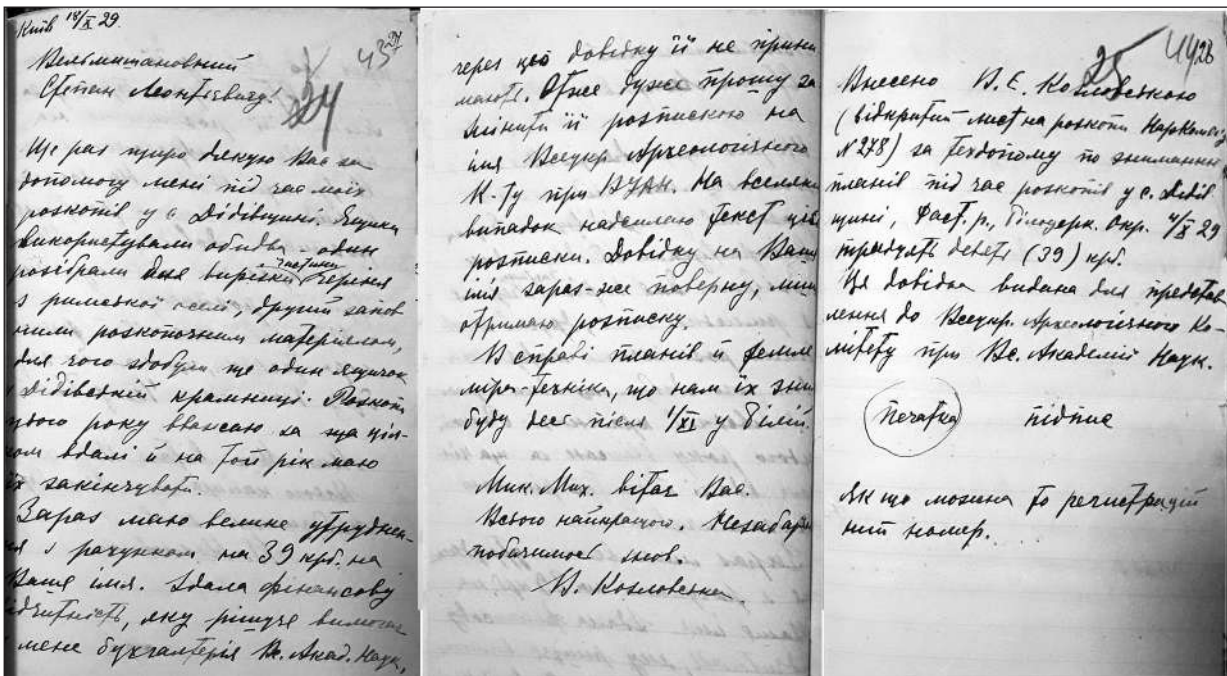

Рис. 7. Лист В. Є. Козловської до С. Л. Дроздова від 18.10.1929
 Fig. 7. Letter of V. E. Kozlovskaya to S. L. Drozdov dated October 18 1929

цю довідку її не прий-/мають. Отже дуже прошу за-/мі-
 нити її розпискою на / імя Всеукраїнського Археологічно-
 го / Комітету при ВУАН. На всякий / випадок надсилаю
 текст цієї / розписки. Довідку на Ваше / ім'я зараз-же
 поверну, лише / отримав розписку.
 В справі планів й земле-/міра-техніка, що нам їх
 зняв /, буду десь після 1/ХІ у Білів.
 Мик. Мих. вітає Вас.
 Всього найкращого. Незабаром / побачимось знов.

В. Козловська.
 Внесено В.Є. Козловською / (відкритий лист на роз-
 копки НарКомвід / № 278) за техдопомогу по зніманню /
 планів під час розкопів у с. Дідів-/щині Фаст. р. Білоцерк.
 окр. 4/Х 29 / тридцять девять (39) крб.
 Ця довідка видана для представ-/лення до Всеукр.
 Археологічного Ко-/мітету при Вс. Академії Наук.
 (печатка) підпис
 Як що можна то регистрацій-/ний номер».

- Археологічні дослідження на Білоцерківщині 1929 р. Розкопки В. Козловської. Фотоальбом з розкопок — 1 зошит, с. Ділівшина 30 фото, № 1—30 +46—48, м. Біла Церква 2 фото, № 31—32, с. Ромашки 9 фото, № 33—41, с. Черепин 4 фото, № 42—45. *Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України*, ф. ВУАК, спр. 309/22, 45 фото на 51 арк.
- Білокінь, С. І. 1996. Київська школа акад. М. С. Грушевського. *Український історичний журнал*, 5, с. 106-131.
- Відділ давньоруської та середньовічної археології, у: *Інститут археології Національної академії наук України (1918—2014)*. 2015. Київ, ВД «АДЕФ-Україна», с. 167-185.
- Геппенер, А. 1928. С. Л. Дроздов-Мишковський. *Бібліологічні вісті*, 1, с. 137-138.
- Горькова, А. 2012. Козацькі клейноди в експозиції Білоцерківського краєзнавчого музею. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст.*, 21(2), с. 111-117.
- Діденко, Л. 2004. Документальна фондова колекція Білоцерківського краєзнавчого музею як джерело краєзнавчих досліджень. *Студії з архівної справи та документознавства*, 11, с. 42-54.
- Життєпис Степана Леонтьєвича Дроздова-Мишківського. м. Біла Церква. 15.XI.1927 р. Машинопис, рукопис. *Архів НМІУ*. До ф. 4 (К. В. Болсуновський, епістолярна спадщина), оп. 1, спр. 15а (Матеріали С. Л. Дроздова).
- Козловська, В. Є. 1930. Новіші археологічні дослідження на території Білоцерківщини. *Хроніка археології та мистецтва*, 2, с. 39-48.
- Листи К. В. Болсуновського до С. Л. Дроздова. 1916—1926 рр. *Архів НМІУ*. Ф. 4 (К. В. Болсуновський), оп. 1, спр. 19.
- Лист М. Р. Дроздова (племінника С. Л. Дроздова) до І. В. Кардаса — директора Державного історичного музею Української РСР. 02.01.1990]. *Архів НМІУ*. До ф. 4 (К. В. Болсуновський, епістолярна спадщина), оп. 1, спр. 15а (Матеріали С. Л. Дроздова).
- Павлова, В. В. 2007. Сторінки життя та наукова діяльність В. Є. Козловської. *Археологія*, 4, с. 70-82.
- Піскова, Е. М. 2004. Дроздов Степан Леонтьєвич. *Енциклопедія історії України*, 2. Київ: Наукова думка, с. 467.
- [Свідчення академіка ВУАН С. О. Єфремова про те, що С. Л. Дроздов у 1893—1900 рр. ввозив з-за кордону нелегальну літературу]. 1927 р. Машинописна копія. *Архів НМІУ*. До ф. 4 (К. В. Болсуновський, епістолярна спадщина), оп. 1, спр. 15а (Матеріали С. Л. Дроздова).
- Юркова, О. В. 2013. Ткаченко Микола Михайлович. *Енциклопедія історії України*, 10. Київ: Наукова думка, с. 101.
- Якімова, І. В. 2016. Феномен гендерної археології на території України на зламі епох (друга половина XIX — 1930-ті рр.). Дисертація ... канд. іст. наук Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро.

Надійшла 05.09.2020

Е. А. Попельницкая

Кандидат исторических наук, заведующая отделом научно-издательской деятельности, Национальный музей истории Украины, ORCID 0000-0002-2719-2503, elenac503@gmail.com

ПИСЬМА АРХЕОЛОГА В. Е. КОЗЛОВСКОЙ КРАЕВЕДУ С. Л. ДРОЗДОВУ (по материалам архива Национального музея истории Украины)

В архиве Национального музея истории Украины в фонде 4 (К. В. Болсуновский) хранятся личные документы известного краеведа и музейного деятеля Степана Леонтьевича Дроздова, среди них — пять писем известного археолога Валерии Евгеньевны Козловской. Это переписка является фрагментом архива В. Е. Козловской, часть которого ныне пребывает за пределами Украины, либо рассредоточена по личным архивам украинских ученых, входивших в круг общения В. Е. Козловской, и до сих пор не введена в научное обращение. Поэтому каждое новое выявленное письмо В. Е. Козловской имеет значительную научную ценность как источник к биографии выдающейся личности и ученого.

Наиболее раннее из писем В. Е. Козловской к С. Л. Дроздову датировано 14 июня 1916 г.; в нем упоминается об эвакуации коллекций Киевского художественно-промышленного и научного музея в годы Первой мировой войны.

Следующие четыре письма касаются деятельности экспедиции Всеукраинского археологического комитета 1929 г. на Белоцерковщине. Кроме В. Е. Козловской — руководителя экспедиции, в ее состав вошли Ф. М. Иванов и Я. Ф. Маслун — сотрудники Белоцерковского окружного археолого-этнографического музея, В. А. Мазур — сотрудник Всеукраинского исторического музея имени Т. Шевченко, чертежник (фамилия которого в письмах не указана) и упомянутый в письмах некий Николай Михайлович. Последний, очевидно — Н. М. Ткаченко, сотрудник Всеукраинской академии наук и супруг В. Е. Козловской.

В письме от 14 мая 1929 г. В. Е. Козловская обращается к С. Л. Дроздову с предложением провести совместные раскопки Всеукраинского археологического комитета и Белоцерковского музея.

Письмом от 22 сентября 1929 г. В. Е. Козловская сообщает С. Л. Дроздову, что сможет прибыть в с. Дедовщину не раньше 28 сентября.

Местом написания письма от 3 октября 1929 г. указан угол Заречье в с. Дедовщина. В письме упоминается приезд С. Л. Дроздова на раскопки, находки железного ножа и двух мужских погребений, упаковка археологических находок в ящики. В. Е. Козловская также просит С. Л. Дроздова найти в Белой Церкви техника для черчения планов раскопок.

В письме от 18 октября 1929 г. сообщается об упаковке вырезки пода печи из исследованного жилища и о намерении В. Е. Козловской 1 ноября приехать в Белую Церковь за готовыми чертежами раскопок.

К л ю ч е в ы е с л о в а: В. Е. Козловская, С. Л. Дроздов, Национальный музей истории Украины, археология, архивы.

LETTERS OF THE ARCHAEOLOGIST V. YE. KOZLOVSKA TO THE REGIONAL RESEARCHER S. L. DROZDOV
(According to the Archive of the National Museum of History of Ukraine)

In the archives of The National Museum of History of Ukraine in the fund No. 4 (K. V. Bolsunovskiy) there are personal documents of the famous local historian and museum figure Stepan Leontiiovich Drozdov, among them — five letters of the famous archaeologist Valeria Yevhenivna Kozlovska. This correspondence is a fragment of V. Ye. Kozlovska's archive, part of which is now outside Ukraine, or is scattered across the personal archives of Ukrainian scientists who were a part of V. Ye. Kozlovska's circle of contacts and have not yet been introduced into scientific circulation. Therefore, each new revealed letter of V. Ye. Kozlovska has a significant scientific value as a source for the biography of this outstanding personality and scientist.

The earliest of V. Ye. Kozlovska's letters to S. L. Drozdov is dated by June 14, 1916; there was mentioned the evacuation of the Kyiv Art, Industrial and Scientific Museum collections during the First World War.

The next four letters concerned the activities of the expedition of the All-Ukrainian Archaeological Committee in 1929 in Bilotserkivshchyna. In addition to V. Ye. Kozlovska — the head of the expedition, it included F. M. Ivanov and J. F. Maslun — employees of the Bilotserkivskiy District Archaeological and Ethnographic Museum, V. A. Mazur — an employee of the T. Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum, a draftsman (whose surname is not mentioned in the letters) and a certain Mykola Mykhailovych was also mentioned in the letters — obviously M. M. Tkachenko — an employee of the All-Ukrainian Academy of Sciences and the husband of V. Ye. Kozlovska.

In a letter dated by May 14, 1929, V. Ye. Kozlovska appealed to S. L. Drozdov with a proposal to conduct joint excavations of the All-Ukrainian Archaeological Committee and the Bila Tserkva Museum.

In a letter dated by September 22, 1929, V. Ye. Kozlovska informed S. L. Drozdov that she would be able to arrive to Didivshchyna village not earlier than in September 28.

The place of writing the letter dated by October 3, 1929 is the corner of Zalissia in Didivshchyna village. The letter mentions the arrival of S. L. Drozdov for excavations, finds of an iron knife and two male burials, packing archaeological finds in boxes. V. Ye. Kozlovska also asked S. L. Drozdov to find in Bila Tserkva a technique for drawing excavation plans.

In the letter dated by October 18, 1929 there was informed about the packing of a cut-out of the hearth of the stove from the investigated dwelling and about V. Ye. Kozlovska's intention to come to Bila Tserkva in November 1 for ready-made drawings of the excavations.

Key words: V. Ye. Kozlovska, S. L. Drozdov, The National Museum of History of Ukraine, archaeology, archives.

References

- Arkheolohichni doslidy na Bilotserkivshchyni 1929 r. Rozkopiy V. Kozlovskoi. Fotoalbum z rozkopiv - 1 zoshyt, s. Didivshchyna 30 foto, N 1-30 +46-48, m. Bila Tserkva 2 foto, N 31-32, s. Romashky 9 foto, N 33-41, s. Cherepyn 4 foto, N 42-45. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, f. VUAK, spr. 309-22, 45 foto na 51 ark.
- Bilokin, S. I. 1996. Kyivska shkola akad. M. S. Hrushevskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, p. 106-131.
- Viddil davnoruskoi ta serednovichnoi arkheolohii, u: *Instytut arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918-2014*. 2015. Kyiv: VD ADEF-Ukraina, p. 167-185.
- Heppener, A. 1928. S. L. Drozdov-Myshkovskiy. *Bibliolohichni visti*, 1, p. 137-138.
- Horkova, A. 2012. Kozatski kleinody v ekspozitsii Bilotserkivskoho kraieznavchoho muzeiu. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini: Zb. nauk. st.*, 21 (2), p. 111-117.
- Didenko L. 2004. Dokumentalna fondova koleksiia Bilotserkivskoho kraieznavchoho muzeiu yak dzherelo kraieznavchykh doslidzhen. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 11, p. 42-54.
- Zhyttiepyss Stepana Leontiievycha Drozdova-Myshkivskoho. m. Bila Tserkva. 1927, 15.XI. Mashynopys, rukopys. *Arkhiv NMIU*. Do f. 4 (K. V. Bolsunovskiy, epistoliarna spadshchyna), op. 1, spr. 15a (Materialy S. L. Drozdova).
- Kozlovska, V. Ye. 1930. Novishi arkheolohichni doslidy na tereni Bilotserkivshchyny. *Khronika arkheolohii ta mystetstva*, 2, p. 39-48.
- Lysty K. V. Bolsunovskoho do S. L. Drozdova. 191-1926. *Arkhiv NMIU*. F. 4 (K. V. Bolsunovskiy), op. 1, spr. 19.
- Lyst M. R. Drozdova (pleminnyka S. L. Drozdova) do I. V. Kardasha - dyrektora Derzhavnogo istorychnoho muzeiu Ukrainskoi RSR]. 1990, 02.01. *Arkhiv NMIU*. Do f. 4 (K. V. Bolsunovskiy, epistoliarna spadshchyna), op. 1, spr. 15a (Materialy S. L. Drozdova).
- Pavlova, V. V. 2007. Storinky zhyttia ta naukova diialnist V. Ye. Kozlovskoi. *Arkheolohiia*, 4, p. 70-82.
- Piskova, E. M. 2004. Drozdov Stepan Leontiiovich. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, 2. Kyiv, Naukova dumka, p. 467.
- [Svidchennia akademika VUAN S. O. Yefremova pro te, shcho S. L. Drozdov u 1893-1900 rr. vvozyv z-za kordonu nelehhalnu literaturu]. 1927. Mashynopysna kopiia. *Arkhiv NMIU*. Do f. 4 (K. V. Bolsunovskiy, epistoliarna spadshchyna), op. 1, spr. 15a (Materialy S. L. Drozdova).
- Yurkova, O. V. 2013. Tkachenko Mykola Mykhailovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, 10. Kyiv, Naukova dumka, p. 101.
- Yakimova, I. V. 2016. *Fenomen hendernoii arkheolohii na terenakh Ukrainy na zlami epokh (druha polovyna XIX - 1930-ti rr.)*. Dysertatsiia ... kand. ist. nauk; Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara. Dnipro.